

De boedel van 'den Jood Noach Polak' uit 1793 in de stad Enschede

Everhard Jans

Samenvattend is er de laatste jaren alleen in de vorm van een speciaal nummer van het verdwenen sociaal-kritische tijdschrift *Inslag*, jrg. 14, juni 1994, maar aandacht besteed aan de bewogen geschiedenis van de Joden in Twente. Wel zijn er lokale studies, met name van Jaap Grootenboer, in de jaargangen van het Jaarboek Twente (Borne) en van Van Zuylen over Enschede, waarover ook *n Sliepsteen* een special verzorgde. Verder is er de nagenoeg volledige inventarisatie- in woord en beeld – van Joodse grafstenen, die destijds door de Twente Akademie vervaardigd is en nu berust op het Van Deirse Instituut te Enschede. Het blijkt wel dat er weinig grafstenen uit de achttiende eeuw in Twente over zijn, helaas. In 1930 schreef Jac Zwarts een nog steeds bruikbaar overzicht inzake Overijssel, waar de oudste gegevens over Twente in te vinden zijn. Hij schrijft dat in de periode 1368-1389 slechts enkele vertegenwoordigers van het "oude volk" in het land tussen IJssel en Dinkel gevestigd waren, die veel handel in kleren, huisraad en voorwerpen van edel metaal dreven. Enschede wordt door hem nog niet gememoreerd. Wel was er in 1667 in Enschede een rijke Joodse lommerdhouder gevestigd, terwijl te Goor in 1679 de eerste Jood burgerrecht ontving. In Ootmarsum was tegen het einde van de Gouden Eeuw een Joodse slager gevestigd, die in 1698 door invloed van hogerhand vervangen werd door een familielid. De laatste moest zweren dat hij noch nering zou drijven, noch concurrentie in de korenverkoop. Sinds het jaar 1739 werd door Ridderschap en Steden van Overijssel een "pascedulie" van rondtrekkende Joodse kooplieden geëist, waarbij aan deze vreemde Joden voortaan de toegang tot het platteland ontzegd werd. Deze verbodsbepaling werd in

1763 herhaald.

Tekenend voor de wankele status van Joodse ingezetenen was de toorn van de burgemeesters van Enschede, die heftig verontwaardigd waren op de Twentse landdrost. Deze had permissie gegeven aan een Joodse schoolmeester, om aldaar een jaar bij een Joodse familie in te gaan wonen. In 1970 merkt de heer De Jong op, dat in de achttiende eeuw behalve in ontginningsgebieden van Overijssel Twente ook aantrekkelijk bleek te zijn als vestigingsgebied voor Joden. Hij stelt vast: "maar in Enschede was hun aantal verzevenvoudigd. Dat betekent toch wel dat er een liberale politiek, wellicht onder invloed van "de Verlichting" ontstaan was, waarin bestuurders toleranter werden ten opzichte van Joden als ingezetenen van dorpen en steden. Enkele jaren na het opstellen van de hier behandelde boedelinventaris, en wel in 1796, kwam er een einde aan de rechtsongelijkheid tussen Joden en Christenen in Nederland. Men beschouwde de Joden voortaan als een kerkelijke gezindte, als burgers van de Nederlandse staat, en niet langer als leden van een apart volk. Pas met de komst van Lodewijk Napoleon als koning van Holland wordt dit stukje erkenning voor de Joden echt in praktijk gebracht, in deze zin overgenomen door koning Willem I.

Wijlen mr. Bernard Plegt uit Oldenzaal, geboren en getogen in Lossen, die ik goed gekend heb als redactielid van het "oude" Jaarboek Twente heeft in de vertrouwde modersproake zijn mening over de Joden in Twente gegeven. Hij merkte in 1972 op:

Watleu mögt gin Jödden lien, mer wooran zal et liggen, an de iödden, of an de leu? Mie duch, de woarheid zal wa in 't millen liggen, net as 't gel in 't ei: der zint verkeerde leu en der zint verkeerde iödden, mer et mot ducht mie eeder nen

iöddenhater as nen geleerden wedden, den zeg dat der procentsgewies meer iödden nich dögt as andere leu.

Iets verder schrijft hij: *Wieleu hebt, ducht mie, nooit gen last had van oonze Jödden, en dee ok nich van oons!*

Noach Polak

Het is mij niet gelukt meer te weten te komen over Noach Polak: wanneer geboren en overleden, nakomelingen, etc. In de negentiende eeuw zijn er wel Polaks in Enschede: op 8 augustus 1889 wordt daar Alexander Hijman Polak geboren, op 6 oktober 1896 aanschouwt Isidore Polak in deze textielstad het levenslicht. Op 13 november 1883 wordt in Goor Levy Polak geboren (gegevens: Gemeentearchief, Enschede). In de huidige telefoongids duikt de achternaam Polak in Enschede twee keer op. Aanvullend onderzoek op genealogisch terrein blijft nodig. Toch werpt de boedelinventaris licht op leven en werken van een Joodse familie in Enschede in 1793.

Het waren de Joodse textielkoopman Noach Polak en diens echtgenote, die via hun "te verkopen Meebelare goederen en Koopwaar" opduiken in het Rechterlijk Archief van het jaar 1793, aanwezig in het Gemeente Archief te Enschede.

Voor de studie van de wooncultuur zijn boedelinventarissen een betrouwbaar bron. Natuurlijk zijn de vermeldingen van meubilair en voorwerpen zeer beknopt.

Hier naast volgt de letterlijke tekst: Na de "holocaust" is het belangrijk gegevens over de historie van Joods Enschede vast te leggen.

Sabbath, ook uitgesproken als sjabbes is bij de Israëlieten de laatste dag van de week, de aan de verering van God gewijde rustdag, die 's vrijdagsavonds begint en 's zaterdagavonds eindigt. Het vierde gebod luidt: "Denk steeds aan de sabbathdag door hem wijding te geven". In het rituele Joodse gezin

Een Rolle 14 Ellen fransen	f " 10	2 Emmers	f 1 " 14
4 en een half Elle		3 Stooven	f " 12 "
Roodbonte Sits	f 2 13	Een Taafel	f " 13
4 en een half Elle		Een Sabbat Lampe	f 4 " 8
Neteldoek	f 2 " 16	5 Soupkommen	f " 11 "
Een Schoorsteenkleed	f " 17	Een kiste of koffjer	f 1 " "
Een pak		Een dito kiste	f 4 " 1
Schorteldoekbanden	f " 15	Een Kiste	f 4 " 1
Een Spiegel	f " 3	Een Tafel	f 4 " 1
Eenhalf dousijn porcelein	f 1 "	Een dito Tafel	f " 9
Een Stelsel porcelein	f " 18	2 Stoelen	f 1 " 2
Een confoor en		(19 stoelen totaal)	
tondeldoos	f " 16	2 Neteldoekse gordijnen	f 2
Een Strijkijzer	f " 16	4 Vrouwen Mutzen	f " 3
Een doos met een paruuke	f " 14	Een Overrok	f 4 " 7
Een tinnen theepot	f 1 "	Een broek en camisoel	f 1 " 13
Een tinnen Schenkketel	f 1 "	Een Partij Joodsche Boeken	f 2 " 15
Een kistjen met eenige		Een Cabinet	f 18 " 2
kleinigheeden	f " 16 "	Een glaaze Kaste	f 1 " 2
Een Steenen Pot	f " 5 "	Een Spinde	f 3 " 11
een half douzijn bruin		Een Koffjer	f 3 "
porcelein	f 1 " 9 "	Een Kiste	f " 16
een half douzijn Engelse		(3 kisten totaal)	
kommen	f ...	Een Vogel met een Kooy	f 2 " 10
Een tinnen Inktkoker	f " 19 "	Een Staande IJzeren Plaat	f 3 " 6
Een tobbe en vleesvat	f 1 " 11	Een Kiste	f " 10

bleef de hangende schaalvorm voor olie in gebruik. Vanuit Duitsland werd ook in Nederland dellasjekenazischel, traditie ingevoerd, waarbij de lamp de vorm van een ster kreeg, die hing aan aan een massieve, brede balusterschacht - Jodenster geheten - . Het Joods historisch Museum te Amsterdam verschaftte mij recente vakliteratuur over de in koper, tin of zilver uitgevoerde Sabbathlampen. Irene Faber is wat dieper ingegaan op een door Hendri Dauw uit het Friese Leeuwarden gemaakte lamp. Hoewel we natuurlijk niet weten hoe de Enschedese lamp van 1793 er precies uitzag hebben we hier tenminste betrouwbaar vergelijkingsmateriaal uit dezelfde periode, en maar 10 jaar ouder. Of er kaarsenhouders aan vast zaten kunnen wij bijvoorbeeld niet zeggen.

Verklaring van vaktermen:

★★ Een Sabbath Lampe = sabbathlamp, het licht dat gedurende de sabbat brandt en door de vrouw des huizes zelf ontstoken moet zijn.
Schorteldoek = schort
Neteldoek = het er voor benodigde garen werd gesponnen van netelweefsels.
Paruuke = pruik
Staande ijzeren plaat = haardplaat
Sits = met bonte, meestal kleine figuren op lichte grond bedrukt of gebeitst katoen, oorspronkelijk in India gemaakt en daar nog veel

gedragen (vgl. Van Dale, Utrecht-Antwerpen 1995, 2736).

Een "confoir" is een een met gloeiende hout- of turfkolen gestookt toestelletje , om iets warm te maken of te houden. Vgl. van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, Utrecht-Antwerpen 1995
Camizool is afgeleid van, het Franse woord camisoie, dat jakje betekent. Dit is een kledingstuk voor mannen, een soort lang vest met mouwen, later ook zonder mouwen.

Bronnen:

- Jac. Zwarts, De Joden in Overijssel, in: *Overijssel*, Deventer 1930, 957
- K. Poppers, *De Joden in Overijssel van hun vestiging tot 1814*, proefschrift, Utrecht-Amsterdam 1926
- O.J. de Jong, De kerk onder druk, in: *Geschiedenis van Overijssel*, Deventer 1970, 217. Zie ook: Joden in Twente, themanummer "joden in Twente", *Inslag*, jrg. 14, juni 1994
- B. Plegt, iödden, in: *Jaarboek Twente* 1973, 30-34
- Een sabbatlamp van Hendrik Dauw, in: *nieuwsbrief Joods Historisch Museum* , december 1994, 8, Irene Faber, Een sabbathlamp van Hendrik Dauw. Op de drempel van een nieuwe traditie, in: *Antiek*, 9, april 1995, 36- 40